

VÁRAK A BAKONYBAN

A CASTRUM BENE EGYESÜLET 16. VÁNDORGYŰLÉSE ALKALMÁBÓL FELKERESETT ERŐSSÉGEK

RAINER PÁL

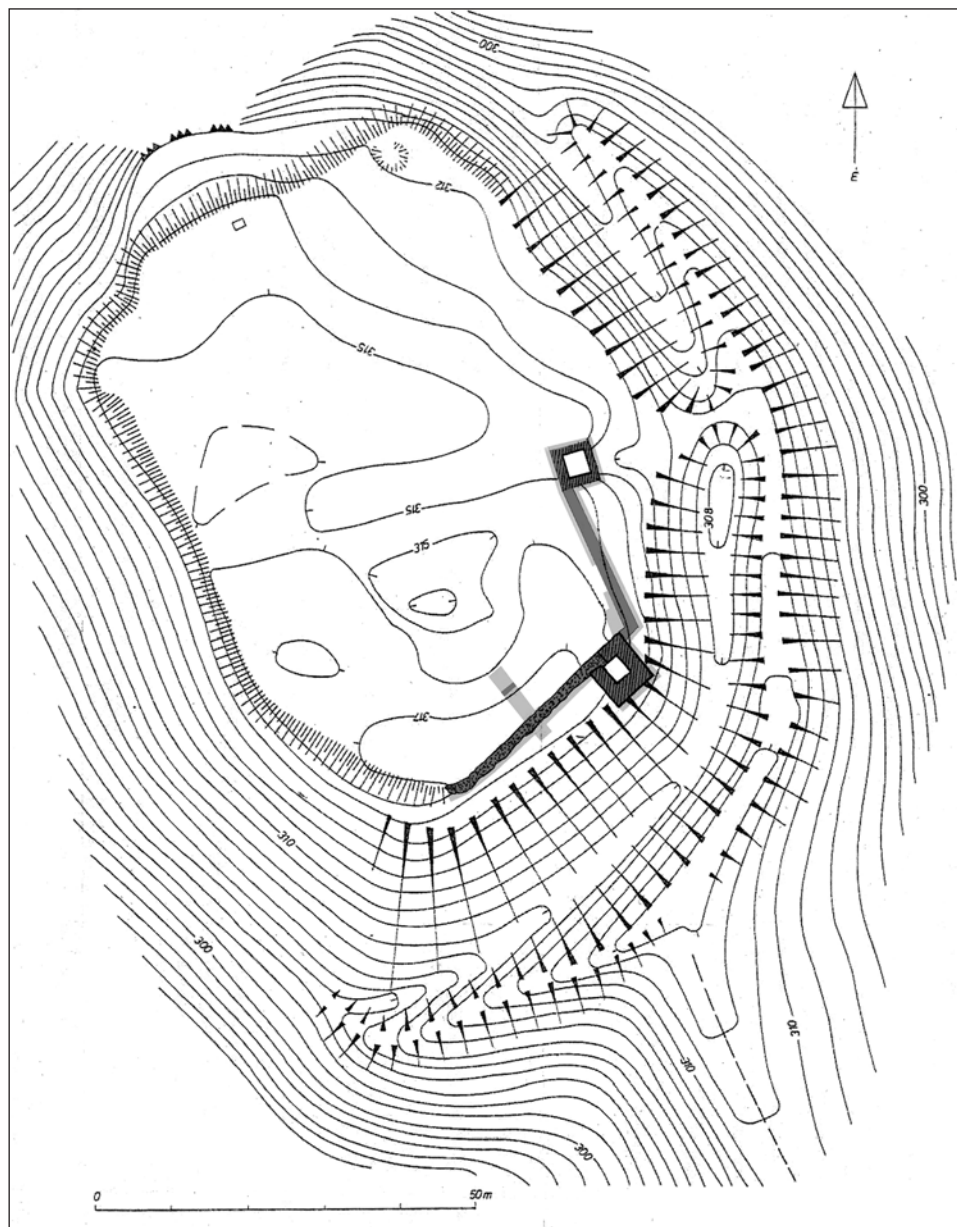
BÁND–ESSEGVÁR

Veszprémtől néhány km-nyire Ny-ra, szép természeti környezetben, Bánd község főlé emelkedő hegyen találjuk Essegvár vagy Segvár csekély romjait. (A középkori magyar nyelv nem csak az emberi test, hanem a természet hasonló alakzatait is ezen szóval illette, v.ö. pl. Segesvár). A várat legkönnyebben a 8-as főúton lehet megközelíteni gépkocsival vagy autóbusszal. A Budapest-Szombathely vasútvonalon érkező Herend állomásnál vagy Márkó megállóhelyen leszállva tudja a továbbiakban busszal vagy gyalogosan elérni a várromot. A hegy lapos tetején épült várat É és Ny-felől a meredek hegyoldal, D és K-felől jókora, máig is kivehető szárazárok védte. A bejárás feltehetően a K-i oldalon, az árkon egykor átvezető hidon történhetett.

Az Árpád-korban az Atyusz-, majd (1233 előttől) az Igmánd nemzetség uralta „Seg avagy Bánd földé” birtokon kezdetben nem említettek várat. Az valószínűleg 1279 és 1309 között épülhetett, első említését csak 1309-ből ismerjük, amikor az Igmándokkal rokon Lőrinte nemzetség birtokába került. Ettől kezdve, kisebb-nagyobb átmeneti megszakításokkal, a Lőrinte nembéli Segvári vagy Essegvári család birtokolta, egészen a 16. század elejéig-közepéig. Az Essegváriak fénykorukat az Anjou uralkodók alatt élték, nekik köszönhatték felemelkedésüket. Később inkább csak a megyei birtokos nemesség körében játszottak vezető szerepet, az országos politikába nem volt beleszólásuk. Ezért, hogy pozíciójukat legalább részben megtarthassák, olyan főurak szolgálatába (famíliájába) állottak, mint a Rozgonyiak, Kinizsi Pál vagy a Szapolyaiak. A vár birtokán többször is meg kellett osztozniuk más – részben rokon – családokkal. Az egyes részbirtokosok között szinte folyamatos volt a viszálykodás, pereskedés. A család, a rokonság egyes ágai, majd a leányok férjhezmenetele után, a férjek családjai (Himfy, Rátóti famíliák), mindent elkövettek, hogy birtokos társaikat kiszorítsák a várból és egyedüliként uralhassák azt.

A vártartományhoz kezdetben Billege, Tótvázsony (Veszprém m.) Kismelked (?), Igmánd (Komárom m.), Zics (Somogy m.) falvak tartoztak. Az itt élő népek tartották el munkájukkal, termény- és pénzadójukkal a birtokos családot. A későbbiekben további falvakkal, vagy részbirtokokkal egészült ki a vár tartománya (pl. Becske, Csékút, Csepely, Gecse, Gyepes, Lőrinte, Némethi, Padrag, Szentgál, Szentistván, Tósok, Vöröstó). Az Essegváriak 1330-ban megkapták a vár alatti és a Billege melletti vámszedés jogát is a királytól. A királyi adomány nem volt megvetendő, hiszen a vár alatti úton bonyolódott a Graz irányából, a Billegén átvezető úton pedig az Itáliából Magyarország belseje felé irányuló távolsági kereskedelem.

Essegvár a birtokos család lakóhelyeként és birtokközpontjaként szolgált. Innen indultak ki és ide tértek vissza környékbeli portyáikról, hatalmaskodásaikból is az Essegváriak

*Essegvár alaprajza a kutatóárokok és -szelvények feltüntetésével
(Nováki Gyula felmérése alapján készítette Feld István Márton)*

és familiárisaik, akik időnként valóságos rémei voltak a környéknek. A jobbágyporták mellett feldúlták a kisebb nemesek udvarházait, de nem kímélték a veszprémi püspök és káptalanja, vagy a bakonybéli apát birtokait sem. A várban őrizték a portyáik során megszerzett értékeket is, pl. 1401-ben Rátóti Imre a Gál budai kereskedőtől elrabolt posztókat. A különféle hatalmaskodásokról részletesen tudósítanak az egykori oklevelek.

Essegvár 1401 után rövid ideig királyi vár is volt, majd királyi várnagya, Rozgonyi István bakonyi ispán zálogbirtokba kapta a folytonos pénzzavarral küszködő Zsigmond királytól. Így a 15. században a vár egyik fele az Essegvári, másik fele pedig a Rozgonyi családé volt. 1457-ben Újlaki Miklós (†1477), az egyik leghatalmasabb főúr, később Bosznia királya, ugyancsak adományt nyert a várra, s az Essegváriakat átmenetileg ki is szorította onnét. Mivel azonban Essegvári György (†1495/1496) a szintén nagyhatalmú Kinizsi Pál (†1494) hadvezér, országbíró, temesi ispán familiárisaként (többek között országbírói ítélmestereként) ura támogatását élvezte, 1472-ben sikerült neki visszaszereznie várbeli részét az Újlakiaktól.

A vár két ostromáról tudunk. A 14. század elején (1314-ban?) Lörinte veszprémi ispántól – Károly Róbert király hívétől – a király ellentáborába tartozó Kőszegi Henrik fia János foglalta el, s Lörinte ispánt ló farkához kötözve kivégeztette. (Más vélemény szerint ez az ostrom 1304-ben történt. Lörinte erőszakos halála pedig 1324-ben, de nem itt következett be.)

1440-ben az Ulászló-párti Rozgonyi Simon veszprémi püspök és főispán familiárisától, Essegvári Pál (†1459) veszprémi alispántól, az Erzsébet özvegy királyné mellé felso-razozott, Habsburg-párti Szécsi–Garai–Cillei-liga csapatai vették el ostrommal a várat. Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy az ostromlók vezetői, Himfy Tamás veszprémi prépost és unokaöccse, Balázs, rokonságban állottak az Essegváriakkal, s alighanem így kívánták a tőlük régóta hiába perelt várat megszerezni.

Essegvári Ferenc (†1548) a Szapolyaiak pápai várnagya, miután 1499 után zálogba kapta feleségének, Himfy Orsolyának birtokait, a korábban Himfy birtok Döbrönte várába tette át Essegvárból székhelyét. Ezzel kezdetét vette a vár hanyatlása.

Essegvár a 16. század török háborúiban már nem szerepelt, feltehetően a közeli Veszprém 1552-es első török ostromakor pusztulhatott el. 1641-ben romként említették. Felmenő falai idővel – egy torony és egy toronyalj, valamint a D-i várfal kivételével – szinte teljesen elpusztultak. Széthordott köveit a 18. században újraterlepeült Bánd falu sváb lakói építhették be házaikba.

Bár a vár és különösen a várat egykor birtokló családok történetét, az aránylag nagyobb számban fennmaradt oklevelekből viszonylag jól ismerjük, szinte alig-alig tudunk valamit a vár elrendezéséről, épületeiről. Egy 1341-es oklevél cseréppel fedett tornyot („*turris tegularis*”), palotát („*pallatium instructum*”) és a vár nagyobb kapuját („*porta maior*”) említette.

A vár feltehetően legkorábbi – jóllehet meglehetősen apró és sematikus – ábrázolását, Wolfgang Lazius a 16. század közepén Magyarországról készített térképén találjuk.

Kisfaludy Sándor (1772–1844) a „*Somlai vérszüret*” és „*Eseghvár*” című regéiben a Mátyás korában élt, Kinizsi-familiáris, Essegvári (nála Eseghváry) György (Kisfaludynál keresztnéve sehol nem szerepel) és a képzelet szülte Kemen Lenka kitalált egymásra találásának történetét írta meg az 1830-as években. (A történet jószerivel Kisfaludy saját, Szegedy Rózával való megismerkedésének és házasságkötésének története, középkori környezetbe helyezve.) Kisfaludy regebeli leírása azt tanúsítja, hogy Essegvárból az ő korában is már csak a maihoz hasonló csekély romok voltak láthatóak.

Rómer Flóris (1815–1889) bencés tanár, hazai régészetünk egyik legelső úttörője, 1859-es bakonyi kutatásai során kereste fel és rajzolta le a várromot. Nagykállói Paál Dénes (1829–1902) Veszprém vármegye királyi főmérnöke 1867-ben felmérte és megrajzolta Bánd helység határának térképét. Térképén „*Essegvári várrom*” felirattal megjelölve, felismerhető a vár napjainkig álló DK-i tornya és a hozzá Ny–Dny felé csatlakozó D-i

várfal. Ellenben a napjainkig szintén meglévő K-i toronyaljzat nem tűntette fel. Utóbbit ottjártakor talán sűrű bozót fedhette el.

Könyöki (Ellenbogen) József (1829–1900) főreáliskolai tanár, korábban katonatiszt, 1885 decemberében látogatta meg és rajzolta le a romokat. Rajzán szerepel mindkét máig meglévő torony romja, a két tornyot összekötő DK-i, a D-i és a K-i toronytól É-felé kiinduló körítőfal szakasz.

A vár területén 1997, 2005, 2006 és 2007. években folytatott kisebb ásatást a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum. 1997-ben a D-i várfalra merőlegesen nyitottunk kutatószelvényt. A várfalon belüli részén, egy 0.60 m széles, törtkőből falazott fal keresztezte a szelvényt. Egykor tehát itt valamilyen épület állt, amelynek D-i falát a várfal alkotta. Az egykori járószintet itt 1-1.10 m vastag törmelék fedi. A szelvény falon kívüli részén 0.40-0.45 m mélyen értük el a várfal sziklafelszínén nyugvó alapozását.

2005-ben a DK-i torony D-i és K-i, erősen kiromlott falsíkjait állapítottuk meg. A D-i oldalon 0,20-0,90 m-nél, a K-i oldalon 0,90-2,00 m mélyen értük el a sziklafelszínt, amely a D-i oldalon Ny-ról K-felé, a K-i oldalon É-ről D-felé lejt. 2006-ban kitisztítottuk a DK-i toronyhoz Ny-felé csatlakozó, mintegy 29 m hosszú D-i várfal teljes külső hosszát, amely fal D-i falsíkja az évszázadok során teljesen kifagyott és lepusztult. Továbbá három helyen (a DK-i torony ÉK-i sarkánál, a K-i torony DNy-i sarkánál, és a két torony között) meghatároztuk a DK-i és K-i tornyot összekötő, a felszínen már egyáltalán nem látható várfalszakasz irányát.

2007-ben teljesen kibontottuk a két tornyot összekötő 20 m hosszú várfalat, továbbá megkerestük a K-i torony erősen kiromlott, kifagyott külső falsíkjait.

Az eddigi, viszonylag szerény mértékű feltárások arra irányultak, hogy a várból napjainkig még meglévő csekély falmaradványok konzerválásához, állagmegóvásához szükséges adatokat megállapíthassuk, pontosíthassuk. Az ásatások során a nagyobb számú kerámiatöredék és konyhai állatcsont hulladék mellett, előkerült néhány számszerűhöz való nyílhegy, kések, övveretek, béklyólatok, sarkantyú, csontból faragott övcsat, üveg töredékek, valamint Hunyadi János kormányzó ezüst denárja.

1997-es kutatásunkat az azóta fiatalon elhunyt Oroszlán Zoltán (1956–2000) geofizikus által életre hívott „*Bánd-Essegvár 1993 Alapítvány*”, a 2005-óta folyó kutatásokat pedig a Polgármesteri Hivatal és főként Erdősi Ferenc vasutas, képviselőtestületi tag által támogatott és szervezett helybeli lakosok társadalmi munkája tette lehetővé.

A várrom szabadon álló részeinek állagvédelme, helyreállítása azóta nagyjából elkészült. További problémát jelent a Dk-i torony lefedése és lépcsőfeljárójának kialakítása. A helyreállítási terveket kezdetben Bujdosó Győző, majd Paál József műemléki szakmérnökök készítették.

Élek az alkalommal, és itt is megköszönöm mindazoknak a munkáját, akik ezt lehetővé tették.

IRODALOM

- ÁDÁM IVÁN: Öt okmány az Essegváryakról. *Történelmi Tár*, 1879. 383–386.
 BÉKEFI REMIG: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest, 1907.
 CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. Budapest, 1897.
 ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I-II. Budapest, 1996.

- ÉRI ISTVÁN–KELEMEN MÁRTA–NÉMETH PÉTER–TORMA ISTVÁN: Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. Magyarország Régészeti Topográfiája. 2. Budapest, 1969.
- FÜGEDI ERIK: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Budapest, 1977.
- KERESZTES KÁLMÁN: A Rozgonyiak. *Turul*, XL. (1926) 19–27.
- Kisfaludy Sándor minden munkái. Kiadja TOLDY FERENC. Pest, 1848.
- KOPPÁNY TIBOR–BOKSAY GYÖRGY: Devecser–Ugod–Essegvár–Döbrönte. A Veszprém megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatalának Kiadványa. 23. Balatonfüred, 1961.
- RAINER PÁL: Segvártól Essegvárig. (A bándi vár és birtokosainak történetéből). In: Hudi József (szerk.): Bánd története. Egy bakonyi falu múltja és jelene. I. Bánd, 2008. 49–102.
- RAINER PÁL: Segvártól Essegvárig. A bándi vár és birtokosainak történetéből. *Castrum*, 8. (2008/2) 7–47.
- RAINER PÁL: Bánd-Essegvár történeti és régészeti kutatása. Várak, kastélyok, templomok. V. (2009/1) 4–6.
- REISZIG EDE: Az Újlaki-család. *Turul*, LVII. (1943) 1–13., 56–65.

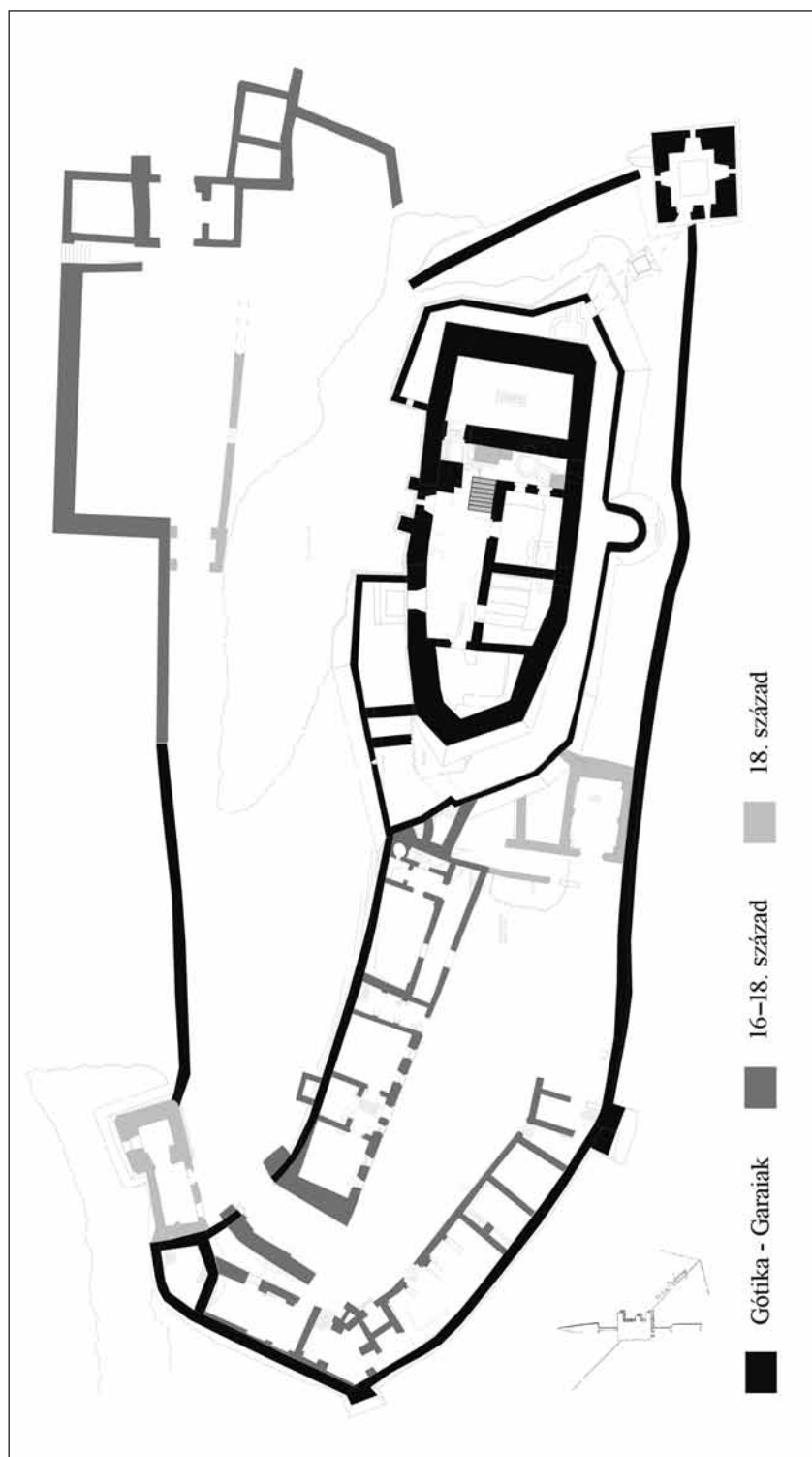
RÁCZ MIKLÓS

CSESZNEK VÁRA

Bár a Magas-Bakony egyik legismertebb várában több őskori lelet és római téglá is előkerült, a legkorábbi épületmaradványok az Árpád-korból származnak. A mai felső vár helyén állhatott a Jakab kardhordozó által építtetett Árpád-kori vár, de ezzel egykorú leletanyag az alsó várban is előkerült. Ezt a várat a későbbi építkezések során teljesen lebontották, csak néhány alapfalmaradvány ismert belőle, de ezek alapján a korai vár kiterjedése sem határozható meg.

A ma álló középkori falak nagy része egy periódusban épült meg, ez a nagy építkezés a Garai család birtoklásának kezdetére, a 14. század végére és a 15. század első évtizedeire tehető. A jelek szerint a Garaiak teljes egészében lebontották a meglevő várat és új tervek alapján a korszak vidéki rezidenciáinak jegyeit követve építtették fel az új várukat. A palotaszerű felső vár magas tömbje a szikla tetejére épült, bejárata a legmeredekebb oldalon nyílt, ahová az ásatási eredmények alapján a mai falszoros helyén eredetileg pillérekre támaszkodó hídon lehetett eljutni. A felső várat falszorosok vették körül, a külső falszoros az alsó várat is magába foglalta. Ez az alsó vár, mely ebben a formában, kőfalakkal övezve tehát szintén ekkor épülhetett ki, a vár védett előtereként szolgált, itt lehetett a gazdasági udvar istállókkal, műhelyekkel, melyek valószínűleg fából épültek fel.

A felső vár belső falszorosába az alsó várból kapu vezetett. Bár a kapuból csak az alapfal azonosítható, mai ismereteink szerint ez lehetett az a felvonóhidas bejárat, melynek fennmaradt (s ma a Nemzeti Múzeumban látható) a Garaiak címerét és Garai II. Miklós nádor feliratát viselő szemöldökköve. A Garaiak által felépíttetett vár kiterjedését Giulio Turco olasz hadmérnök a bécsi Haditanács megbízásából készített 16. századi rajza őrizte meg számunkra. Ennek alapján azokra a részekre is következtethetünk, melyek mára teljesen elpusztultak vagy teljesen átépítették őket. Ilyen például az alsó vár kapuja és a mellette levő, sziklára épült torony.

A cseszneki vár összesítő alaprajza Pamer Nóra, László Csaba és Rácz Miklós kutatásai (1967–2006) alapján

A vár keleti végén egy sziklakúpra különálló, nagy méretű tornyot építettek fel. A toronyba a belső falszorosból hidon lehetett bejutni, a bejáratí szint alatt egy ablaktalan, faburkolatos helyiség nyílt, míg a bejáratí szint felett valószínűleg faerkélyes emelete lehetett. Ez a torony az itt elhaladó országút felől volt legfeltűnőbb, ez demonstrálta a vár által gyakorolt felügyeletet az út és az utazók felett, akiknek a vár alatt útvámot kellett fizetni.

A felső vár háromszintes palota volt, közepén egy kis udvarral. Ezen az udvaron nyílt a vár ciszternája, vízgyűjtője. A ciszternába vezették le a palota egy részének tetejéről az esővizet. A várból származó, ugyancsak a Nemzeti Múzeumban őrzött, nagy méretű, homlokán Garai-címert viselő oroszlánfejes vízköpő kőfaragvány valószínűleg itt volt beépítve és a falba rejtett esőcsatorna vize ezen át ömlött a ciszternába. Az oroszlán természetesen a hatalom és erő szimbólumaként jelent meg a várban.

A felső vár palotája háromszintes volt. Alsó szintjén csak egy helyiségnek volt a ciszternaudvarra nyíló ablaka, itt lehetett a konyha és más kiszolgáló helyiségek. Az első emeleten lakótermek voltak, ezekben tartózkodtak a vár urai és vendégeik. Összesen öt nagy boltozott terem rekonstruálható, ezek közül a keleti terem a legnagyobb, valószínűleg itt kerülhetett sor fogadásokra, vendéglátásra. A második emelet lőrésekkel, pártázattal épült ki, a védelem és az erő jelképeként koronázta meg a várat és részben itt tartózkodhatott a vár őrsége, kiszolgáló személyzete. A vár felépítésének idejét a Garaiak emléktáblán örökítették meg, mely máig fennmaradt. A tábla szövege: *Az Úr ezernégy-százhuszonnegyedik évében, Zsigmond római, magyar és cseh etc. király idejében.* A Garaiak által felépített váron kisebb átépítésekre már valószínűleg egy-két évtizeden belül sor került, de lényeges átalakításokra csak a török korban került sor.

A főúri rezidencia a török hódítás után a harcok határázónájába került, s a rákövetkező bő másfél évszázadban katonai támaszpont szerepét töltötte be. A vár tetejét, amint a Turco-féle rajzon látható, védelmi okokból lebontották, vagy egy támadásban pusztult el. A felső vár felső szintjét megmagasították és a ma látható ágyúlőrészeket alakították ki, s hasonlóképpen jártak el a keleti különálló toronyban is, a korábbi kisebb nyílások helyén. Ekkor épülhetett az alsó vár kaputornya is.

Az Eszterházy-család birtokszerzése (1636) után építkezéseket is folytatott Csesz-neken. A 17. század második felére tehető az alsó vár több épületszárnyának felépítése, amelyről évszámos bélyeges téglák is tanúskodnak. A vár a Rákóczi-szabadságharcban – hol kuruc, hol labanc oldalon – ismét hadi támaszpont lett a vár, több kisebb javításról van adatunk.

A 18. század elején végül újra elérkező békeidőket feltehetőleg egy megviselt állapotú, katonai szempontból korszerűtlen, lakókényelmi szempontból idejétmúlt és elhanyagolt épületként érte meg. Az Eszterházy család hercegi ágának egyik nagy rezidenciája, Fraknó szintén középkori várból nőtt ki, de korszerűsítése sikeres volt. Ez a példakép lebeghetett Eszterházy Ferenc győri főispán szeme előtt, amikor az 1710-es évektől az örökségül kapott vár felújításához fogott. Kiépítették az új alsó várat a várhegy lábánál, a korábbi alsó várban – mely ettől kezdve középső vár lett – ezekben az évtizedekben átalakították a meglevő épületeket, valószínűleg új emeleteket is építettek rájuk. A felső várat is újjáépítették, néhány újabb ablakot nyitottak a földszinten is, új belső lépcsőt alakítottak ki, lakószintté képezték ki a második emeletet, betemették, megszüntették a ciszternát és annak udvarát és új tetőt kapott az épületrész. A keleti különálló tornyot, mint hangsúlyos, jelképes építészeti elemet egy szinttel megmagasították és szintén új tetővel látták el. Minden külső kelléke megvolt a kor tájképi romantikát kedvelő ízléséhez illeszkedő várkastélynak, a lakó- és reprezentációs adottságoktól azonban már messze mást várt el a korszak főúri

rétege. A cseszneki vár egészében nem tudott mindennek megfelelni. Eszterházy Ferenc terveit valószínűleg nem valósíthatta meg maradéktalanul. Halála után az utána következő nemzedék már csak a Rédén és Bakonyoszlopon felépített barokk kastélyainak parkjába kilovagolva, romantikus távoli díszletként kívánta látni a várat.

1960-ban kezdődött régészeti feltárása révén ma a vár a történeti, művelődéstörténeti adatok kincsebányója, melyet a műemlékvédelem segít megőrizni az eljövendő koroknak.

IRODALOM

HÉJJ MIKLÓS: Gótikus kőfaragványok a cseszneki várból. *Folia Archaeologica*, XI. (1959)

KOPPÁNY TIBOR: Csesznek vára. Műemlékeink. Budapest, 1962.

PAMER NÓRA: Csesznek. In: Várépítézetünk. Szerk. Gerő László. Budapest, 1962.

AMBERGER KÁROLY–LÁSZLÓ CSABA: Csesznek. Vár és falu. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára. Budapest, 1993.

KUPOVICS RENÁTA

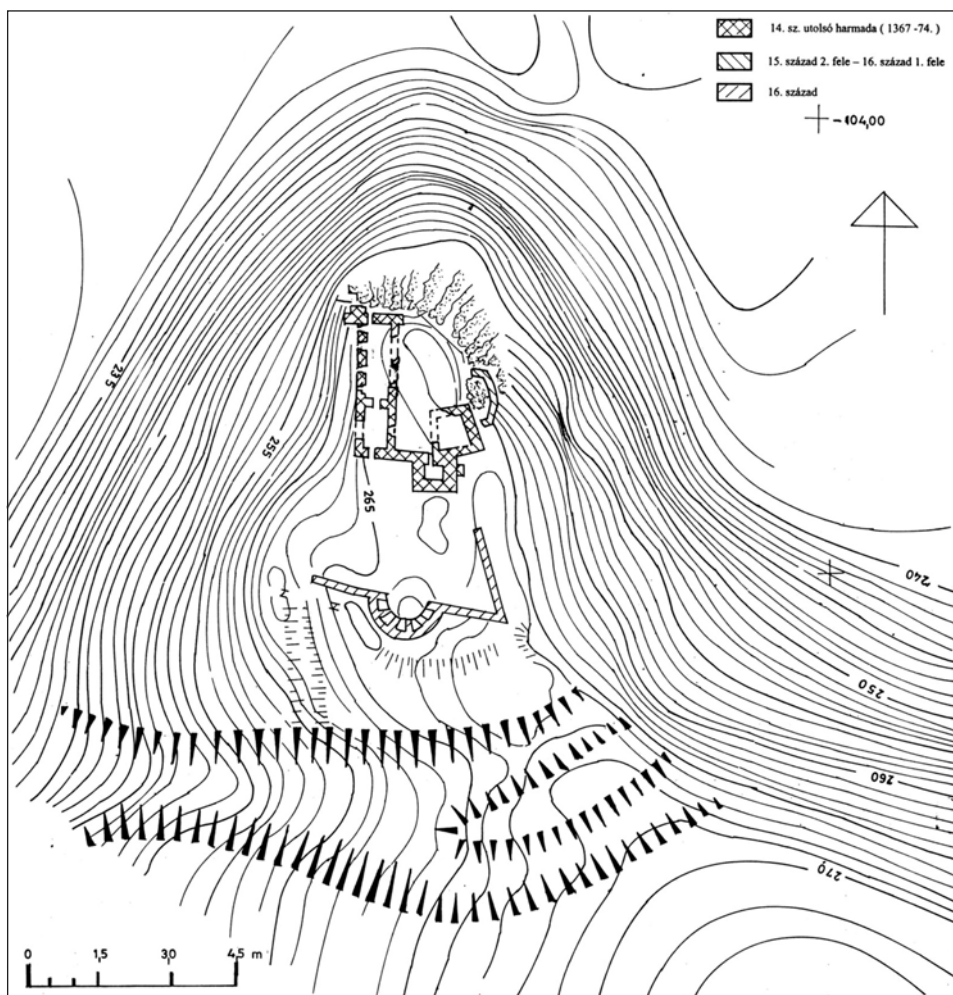
DÖBRÖNTE VÁRA

Döbrönte vára Pápától délkeletre, az Északi-Bakony előterében, egy mintegy 300 méter magas, észak-déli irányú dombvonulat legmagasabb, legjobban védhető északi pontján helyezkedik el.

A várnak nevet adó birtok 1330-ban került vásárlás útján a Himfiek kezére Tördemici Fehér Páltól; a terület ezt megelőzően a Csák nemzetség ugodi váruradalmának részét képezte. Döbrönte a Himfiek 1353-as birtokosztálya során lett véglegesen a Páltól származó, előnevét majdan a várról vevő, várépíttető ág birtoka. A középkorban mindvégig *castrum*ként említett erődítményt Himfi Benedek bolgár bán kezdte építtetni 1367-ben. I. Lajos király építési engedélyében a vár Szarvaskő néven fordul elő. 1373–1374-ben a szomszéd birtokos Atyaiak próbálták gátolni az építkezést, a terület tulajdonjogát vitatva, számukra minden bizonnyal fenyegetést jelentett az épülő erősség. 1415-től a Páltól származó másik ág, a Remetei Himfiek léptek fel a vár és tartozékai osztályának igényével, követelésüknek azonban nem tudtak érvényt szerezni.

1464-ben Döbrönte Tamás püspök és rokonai felség sértés vétségét vonták magukra, ezért I. Mátyás az elkobzott várat és uradalmát Kanizsai László lovászmesternek adományozta, aki azonban nem tudta realizálni az adományt. Az elkövetkező időszakban – pénzügyi okokból – többször elzálogosították a várat: 1467-ben Szentgróti János és Berekszői Hagymás Miklós, 1471 előtt Pápai György vette zálogba, 1476-ban pedig a rokonságon belül cserélt gazdát. Tamás püspök Lőrinc nevű unokaöccse 1469-ben kifosztotta a várat, eltulajdonítva a kincstárban és a levéltárban őrzött értéktárgyakat, köztük szentek ereklyéit, okleveleket.

A Tamás püspök és Himfi Lőrinc 1480-ban bekövetkezett halálát követően Döbrönte egyedüli birtokosává váló Imrének, tornai és visegrádi várnagynak nem született fiú-

Döbrönte várának periodizációs alaprajza ILON 1995 nyomán

gyermeke, így a döbrönteai váruradalom örököse fiúsított leánya, Orsolya lett. Az 1490-es évek közepén tűzvész pusztított a várban, az ekkor megsemmisült jogbiztosító iratok pótlására az uralkodó 1496-ban megerősítette Imrét és leányát, Orsolyát Döbrönte és tartozékai birtokában. 1499-ben Orsolya férjét, Essegvári Ferencet vezették be zálogjogon a váruradalom birtokába, aki Himfi Imre 1501–1502 fordulóján bekövetkezett halálát, illetve a Döbrönteai Himfiek fiági kihalását követően teljes jogú birtokossá vált. A fellépő leányági leszármazottak kezdeti követelései ellenére az Essegváriak 1586-ig, a család fiági kihalásáig Döbrönte birtokában maradtak.

A középkorban a vár a Himfiek, majd az Essegváriak rezidenciájaként szolgált, a kora-újkorban katonai szerepe került előtérbe: mint magánföldesúri vár a győri főkapitányság határvédelmét erősítette. A kora újkori forrásokban a *castrum* mellett a *castellum* (1616) és *arx* (1550/1560) megnevezések fordulnak elő. A vár felhagyására feltehetően a tizenöt éves háború idején került sor, Győr és Pápa törökök általi elfoglalását követően.

Egy 1616-os forrásban „*desertum*”-ként szerepel, 1641-ben már romokban hever (*dirutum castrum*). A 17. század folyamán Essegvári Ferenc leányági leszármazottai, a Sitkeiek (1616) és a Dömölkiek (1641, 1649) a birtokosok.

A vár mai formáját két fő építési periódusban nyerte el: a belső vár többszintes palotaépületből, belső (kapu?)toronyból és a hozzá kapcsolódó szabálytalan téglalap alaprajzú épületből álló, falóvvval összekapcsolt, illetve kerített, egymással kötésben lévő egysége Benedek bán idején, az 1367–1374 közötti időszakban épülhetett ki. A belső várhoz keletről csatlakozó, lőrészekkel tagolt bástyaszerű védművet a 15. század végén vagy a 16. század első felében alakíthatták ki, így már egy következő építési szakasz emléke. A 16. század folyamán, 1526-ot követően épülhetett ki a rondellás falóvvval kerített külső vár, amely területét az okleveles források alapján már a középkor folyamán gazdasági célokra hasznosíthatták. A várról készült, Rómer Flóris hagyatékában fennmaradt, 19. század második felében keletkezett felmérés és távlati tollrajz szinte a maihoz hasonló állapotot tükröz.

A kényelmi szempontokat előtérbe helyező, reprezentatív palota kétoszthatú, emeletes, az északi helyiség alatt alapincézett, kifelé nyitott épületének magasan álló nyugati falát ma két, téglathidalóval kialakított emeleti ablak töri át. Az egykori földszinti födémgerendák fészeksora az ablakok alatt vonul végig; az emeleti födémeket a nyugati fal felső részén, az ablakok fölött kialakított padkaszerű beugrás tartotta. Ez a megoldás figyelhető meg a földszinti födémgerendák vonalában az osztófál mindkét, északi és déli oldalán is. A palota északi falának csak erőteljesen lepusztult, belső falsíkkal nem rendelkező részlete maradt ránk, amelynek északkeleti sarkában egykori tüzelőberendezés kürtőjének nyomát vélhetjük felfedezni. E palotafal külső oldalán – az állagvédelem megkezdése előtt észlelt – bizonytalan eredetű nyílás ma furcsa, vakablak-szerűen kialakított formában tekinthető meg. A palota két helyisége között az osztófalon elhelyezett ajtónyílás biztosított átjárást, ennek fennmaradt a nyugati kávéja. A palotaépületbe egykor a déli épületrész keleti falán elhelyezett ajtón lehetett bejutni. Az épület északnyugati sarkát kívülről nagyméretű, keresztalakú támpillér erősíti; ennek közelében a nyugati oldalon még egy kisebb támpillér helyezkedik el. A nyugati palotafal külső részén rózsaszín, a déli helyiség északnyugati sarkában pedig eredetileg fehér vakolatmaradványok figyelhetők meg.

A $3,9 \times 3,9$ m nagyságú déli torony az ásatás során került felszínre. Északi falát az északnyugati sarok közelében – a mai talajszint vonalában – kisméretű, félköríves lezáródású ablak töri át. A torony északnyugati sarkába csatlakozik be a déli várfal, északkeleti részébe pedig egy szabálytalan, négyszögletes alaprajzú helyiség falai. A kutatás során szintsüllyesztést hajtottak végre, az eredeti járószintet azonban nem érték el. A feltárók a palota és a torony között húzódó várfalszakaszra rekonstruálták a belső vár bejáratát, bár ezt alátámasztó bizonyítékokkal nem rendelkezünk.

A terepadottságokhoz igazodóan kissé szabálytalan alaprajzú (a feltárást követően visszatemetett) délkeleti épület északkeleti sarkából (a felszínen látható, sziklaperemen meredező csonkból) egy további falindítás vehető ki északi irányba, amelynek folytatása a sziklába vágott nyomok alapján rajzolódik ki, kijelölve a várfal további futását, amely a palotafal északi falával kötésben álló várfal egy természetes sziklahasadék miatt leomlott tömbjéhez csatlakozik. Északkeleten a meredeken lefaragott sziklafal nehezítette a vár megközelíthetőségét.

A szabálytalan téglalap formájú, a függőlegesen lefaragott sziklának támaszkodó oldalazó védmű ma is álló északi és keleti falát kissé rendszertelenül elhelyezett, változatos kialakítású, az egykori fa áthidalók fészket őrző lőrések tagolják. Közülük a keleti fal közepén található, törtkőből kialakított, kisebb méretű, kulcslyuk alakú lőrés érdemel említést.

A 10 méter átmérőjű rondella alsó, ferde síkú részét hengeres övpárkány választja el a függőleges, kifelé szűkülő boltozott lőrészekkel tagolt felső falszakasztól. A keleti lőrésben a kökeret vízszintes áthidalója is fennmaradt. A rondella belsejében a lőrések felett a nyugati palotafalon tapasztaltakhoz hasonló padkaszerű visszaugrás fut végig, amely esetlegesen az egykori gyilokjáró deszkapallóját tarthatta. A rondellából indulnak ki a trapéz alakú külső várat délről, keletről és nyugatról kerítő, építési állvány-fészkekkel tagolt várfalak, amelyek belső várhoz való csatlakozási pontjaira nézve egyelőre csak feltételezésekkel élhetünk.

A várról készült szintvonalas felmérés jól kirajzolja a külső vár déli oldala előtti egykori sánc-árok-rendszert és a rondella közelében, a délnyugati részen kialakított bejárat helyét. A feltárás során előkerült falszakaszok alapján a vár kapuját falszoros vagy kaputorony védhette. Az egykori tapasztott palánk vagy a bejáráshoz kapcsolódó hídszerkezet maradványaira utalnak a feltárás során előkerült kiégett paticsdarabok és elszenesedett karómaradványok.

A várban – a szükségessé váló állagvédelmi és helyreállítási munkálatok előkészítésül – 1987–1990 között került sor régészeti kutatásra Ilon Gábor és Rainer Pál vezetésével; a feltárás során előkerült, többnyire 15-16. századi leletanyag a pápai Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájmúzeumban található. A romkonzerválási munkálatok két fázisban, 1990-ben és 2001-ben zajlottak.

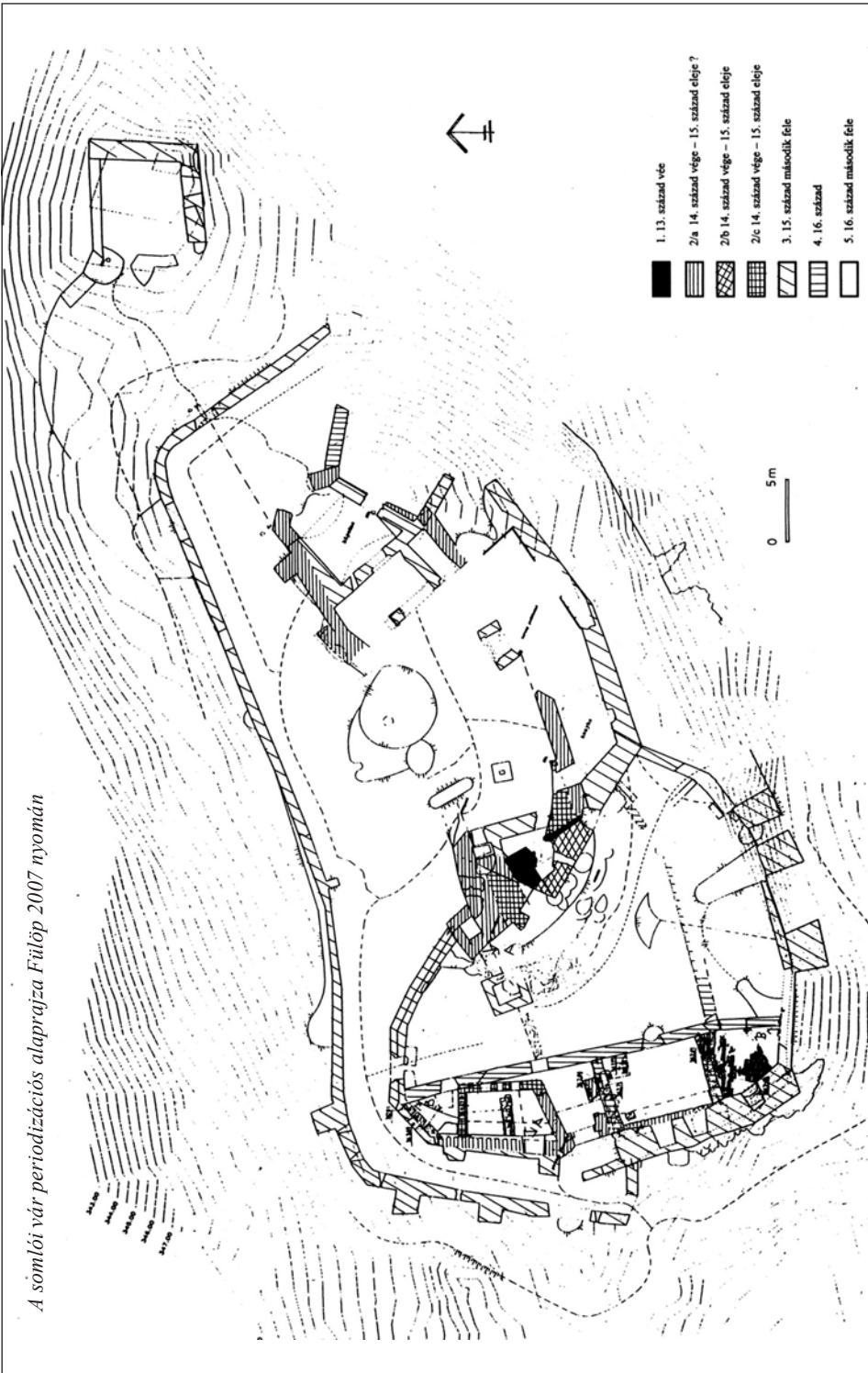
IRODALOM

- HORVÁTH RICHÁRD: Várak és politika a középkori Veszprém megyében. Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében a történelem tudományágban. Debrecen, 2002. Kézirat.
- ILON GÁBOR: A Magyarország Régészeti Topográfiája 4. kötetének (hajdani Pápai járás) kiegészítése (1970–1994). *Pápai Múzeumi Értesítő*, 5. (1995) 63–137.
- KOPPÁNY TIBOR: Devecser, Ugod, Essegvár, Döbrente. Balatonfüred, 1961.
- KUPOVICS RENÁTA: A döbrönteai vár kutatása. *Castrum*, 9. (2009/1) 31–69.
- PÁLFFY GÉZA: A császárváros védelmében: A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 2002.
- VARJU DEZSŐ: A döbrönteai Himfy vár története. (A Ganna–Döbrönte-i községi közös tanács 1967. évi szeptember hó 23-i ünnepi ülésén elhangzott beszéd.) In: Rácz István (szerk.): Döbrönte. Pápa, 1967. 5–15.

KUPOVICS RENÁTA

SOMLÓ VÁRA

A szépirodalomban is igen kedvelt témaként jelentkező Somló-hegy romjaiban is impozáns látványt nyújtó, konyhakürtője révén sajátos sziluettel bíró erőssége a hegy északi, Doba és Somlószőlős községek felé néző oldalán, a legmagasabb pontjához csatlakozó alacsonyabb kiugráson helyezkedik el.

A vár története a 14. század első harmadáig nyúlik vissza. Feltehetően Ugodi Csenik mester építtethette királyi megbízásból 1320–1350 között. A vár első említése 1352-ből származik (az irodalomban szereplő 1092-es adat hamis oklevélen alapszik), ekkor I. Lajos király Himfi Benedeket nevezte ki várnaggyá és honorbirtokossá. 1386–1389 között Mezőlaki Zámbo Miklós tárnokmester vette zálogba, majd Zsigmond király, visszaváltását követően, elcserélte a Garaiakkal, akik – rövidebb megszakításokkal – 1479-ig a vár birtokában maradtak. 1460–1464 között a Garaiak ideiglenesen Sziget várára cserélték Somlót, amely így Tapsonyi Antimus János rablólovag kezére került. A Szécsiek által a Garaiak ellen indított leánynegyed-per lezárásaként Garai Jób eladta Somlót I. Mátyás királynak, aki Kinizsi Pálnak adományozta tovább. A somlói uradalom 1492–1494 között Szapolyai István zálogbirtoka lett, aki Kinizsi halálát követően II. Ulászló király adománya folytán a vár teljes jogú birtokosává vált. A váruradalom Szapolyaitól már a következő évben Bakócz Tamás egri püspökhöz került, kinek révén a rokon Erdődyek lettek a birtokosok. 1547-től a Devecseri Choronok zálogbirtokosai, akik 1558-ban meg is vásárolták Somlót. A Devecseri Choronok fiági kihalását követően (1584) a vár a leányági leszármazottak közötti hosszas pereskedések tárgyát képezte; történetében a 18. század hozott némi változást. A század elején (1707), a Rákóczi-szabadságharc idején Somló a kurucok egyik dunántúli központjává vált. 1721-ben Illésházy Miklós kancellár vásárolta meg a somlói uradalmat, amelyet veje, Erdődy László kezére juttatott. A már a 16. században erőteljes romlásnak indult vár hasznosítására 1731-ben történt kísérlet: Kéry Ádám gróf a várba szeretne volna telepíteni a végül Majkon elhelyezett kamalduli szerzeteseket, a III. Károly által is támogatott tervet azonban anyagi okok miatt meghiúsult. A vár történetére nézve a középkori oklevelek mellett 17. századi inventáriumok állnak rendelkezésünkre.

A somlai vár több építési periódus következtében nyerte el jelenlegi formáját, s bár ma az egyes korszakok összehatása érvényesül, legmarkánsabban a 14. század végén – 15. század elején és a 15. század második felében végbement nagyszabású építkezések képviseltetik magukat. Az északkelet–délnyugati tájolású vár két nagyobb egységre osztható: az L-alaprajzú, többosztatú, „laktanyaszárnynak” nevezett kiszolgáló épületeket, valamint a várudvaron kialakított, a magasabban fekvő, reprezentatívabb felsővár és az említett L-alaprajzú épületegység emeletének megközelítését biztosító feljáró üreges pillérét magába foglaló, várfallal övezett alsóvárra; továbbá az emeletes palotaszárny(ak)ból és a magyarországi emlékgazdagban egyedülállónak számító nyolcszögletes kürtőt hordozó konyhából álló felsővárra, amelyet szintén várfal vesz körül. A felsővár udvarán alakították ki a vízgűjtő ciszternát. A vár két nevezett egységét északról külső várfalöv, valamint falszoros határolja; ahova hajdan az alsóvár kapuján keresztül lehetett bejutni. A vár megközelíthetőségét egykor három, hidakkal összekapcsolt sziklaárok nehezítette.

A vár legkorábbi magja a felsővár délnyugati részén található L-formát mutató falszakasz, amely feltehetően egy vastag falú, a 13. század végén, 14. század elején épült toronyból maradt vissza. A következő periódusban (14. század vége – 15. század eleje) létesítették e toronytól keletre a későbbi felsővár udvarát övező várfalat, valamint annak kapuépítményét a felvonóhidas kapuval. Mindezzel lehet egyidős az alsóvár legkorábbi kapuépítménye, amelyet később az ún. „laktanyaépület” nyugati szárnyába foglaltak bele. A két kapuépítményt az alsóvár udvarán – a ma is látható üreges pillér közelében – kiképzett faszervezetű hídpillér segítségével kapcsolták össze. Az alsóvári kapuépítményből indították északi és déli irányba az alsóvár udvarát övező várfalat. Nagy vonalakban már e második építési korszakban kijelölték mind az alsó-, mind a felsővár végleges alapterü-

letét. A második építési periódus következő fázisában emelték az alsóvári kapuépítmény északi falához a külső homlokzatáról „kvádervakolatossá” nevezett helyiséget, amelyet az udvar felé három kisebb ablak, északon egy ajtó és egy ablak tagolt.

A 15. század második felére tehető harmadik periódusban építették a felsővár keleti palotaszárnyát, melynel földszintjén két csúcsíves árkádívvel az udvar felé nyitott előtér található, mellette helyezkedett el az emeletre való feljutást biztosító csigalépcsőt magába foglaló lépcsőház. A felsővár déli palotaszárnya – a konyhával – már a korábbi várfalon kívül, a sziklaperemen épült fel, mivel a vár erről az oldalról támadhatatlan volt. Ez a déli épületszárny alá volt pincézve, északi helyisége pedig zárterkéllyel „tekintett” a várudvarra. A konyha további érdekessége, jellegzetes kürtőjén kívül, a mosogatóvíz kiöntésére alkalmas, a déli falban elhelyezett vályú. Az alsóvár gyilokjárós, a korábbi vonalában létesített kerítőfala szintén e periódusban épült ki, ahogy a legkülső lőrészekkel áttört várfal is, felvonóhidassal külső kapujával. A korábbi kapuépítmény megszüntetésével egy időben emelték az alsóvár udvarán ma is látható üreges pillért, amely funkciója elődjéhez képest csupán annyiban változott, hogy megközelítése a várudvaron keresztül volt lehetséges. A vártól északkeletre fekvő, négyszögletes alaprajzú, valószínűleg egy hídon keresztül megközelíthető torony szintén e periódusban létesült.

A 16. század első felére tehető következő építési korszakban a felsővárban csupán kisebb mérvű átalakításokra került sor, míg az alsóvárban ekkor építették ki a várudvar nyugati és déli oldalát elfoglaló „laktanyaszárnyat”. A mind az udvar, mind a külső falsoros felé ablakokkal áttört falú nyugati szárnyban a korábbi kapuépítmény alatt és a tőle délre kialakított helyiségek kiterjedésében nem voltak földszinti terek, ezeket ugyanis feltöltötték. Emeletét a már említett üreges pillérről lehetett megközelíteni. A várban a 17. század folyamán már csak kisebb mértékben építkeztek.

Az alsóvárban 2002-ben László Csaba és Fülöp András irányításával, valamint 2004–2006 között három ásatási idényben Fülöp András vezetésével került sor régészeti kutatásra.

IRODALOM

- DARNAY-DORNYAY BÉLA – ZÁKONYI FERENC: Somlói útikalauz. Budapest, 1964.
- FÜLÖP ANDRÁS: Somló vára az első ásatások tükrében. In: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk. Kovács Gyöngyi–Miklós Zsuzsa. Budapest, 2006. 119–128.
- Fülöp András: Ásatások Somló várában. Kutatási helyzetkép. *Műemlékvédelem*, 51. (2007/1) 23–27.
- FÜLÖP ANDRÁS – HORVÁTH RICHÁRD: Somló vára. Történeti források és az alsóvárban folytatott régészeti kutatások eredményei. (Megjelenés alatt: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei [2010])
- GALAMBOS ISTVÁN – KOPPÁNY TIBOR – CSOMA ZSIGMOND: Somló hegy, tájvédelmi körzet. Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára. 497. Budapest, 1994.
- KOPPÁNY TIBOR: A Veszprém megyei Somlyó vára története. Magyar Műemlékvédelem. XIV. Szerk. Bardoly István. Budapest, 2007. 7–28.

SÜMEG, VÁR

Hazánk egyik legismertebb erőssége, a sümegi vár területén 1954-ben a romok rendbetételével, illetve a vár felmérésével kezdődtek meg az első műemlékvédelmi munkák. A módszeres régészeti kutatást és helyreállítást az OMF munkatársaiként, 1957-től nyolc éven át Kozák Károly régész és Koppány Tibor Széchenyi-díjas építész-mérnök végezték. A munka 1964-ben megszakadt, 1965-ben már csak romvédelmi munkák folytak, így a vár területének egyes részein a teljes feltárás nem történhetett meg és a rom helyreállítása is befejezetlen maradt. 1995 és 1999 között sor került a feltárás során előkerült kőanyag felmérésére a *Lapidarium Hungaricum* sorozat számára. Az 1964 előtti kutatástörténetet és az írott és képi forrásanyag alapján a vár történetét legutóbb Koppány Tibor foglalta össze a *Castrum* 2009. évi 1. számában. A vár kutatásának újabb szakaszát jelenti a 2009-ben általunk folytatott régészeti ásatást és falkutatást, melyet Sümeg Város Önkormányzatának megbízásából, a vár újabb helyreállításához kapcsolódóan végeztünk.

Bár Sümeg nevének említésével 1280-ban találkozunk először, biztosan a várra vonatkoztatható írott adat csak 1318-ból maradt fenn, amikor várnagyát, Beder comes fia Pétert említik. A vár valószínűleg a 13. század végén – 14. század elején épült a veszprémi püspökség birtokaként és egészen a legújabb korig az is maradt a mezővárossal és a hozzá tartozó, több falura kiterjedő birtokkal együtt.

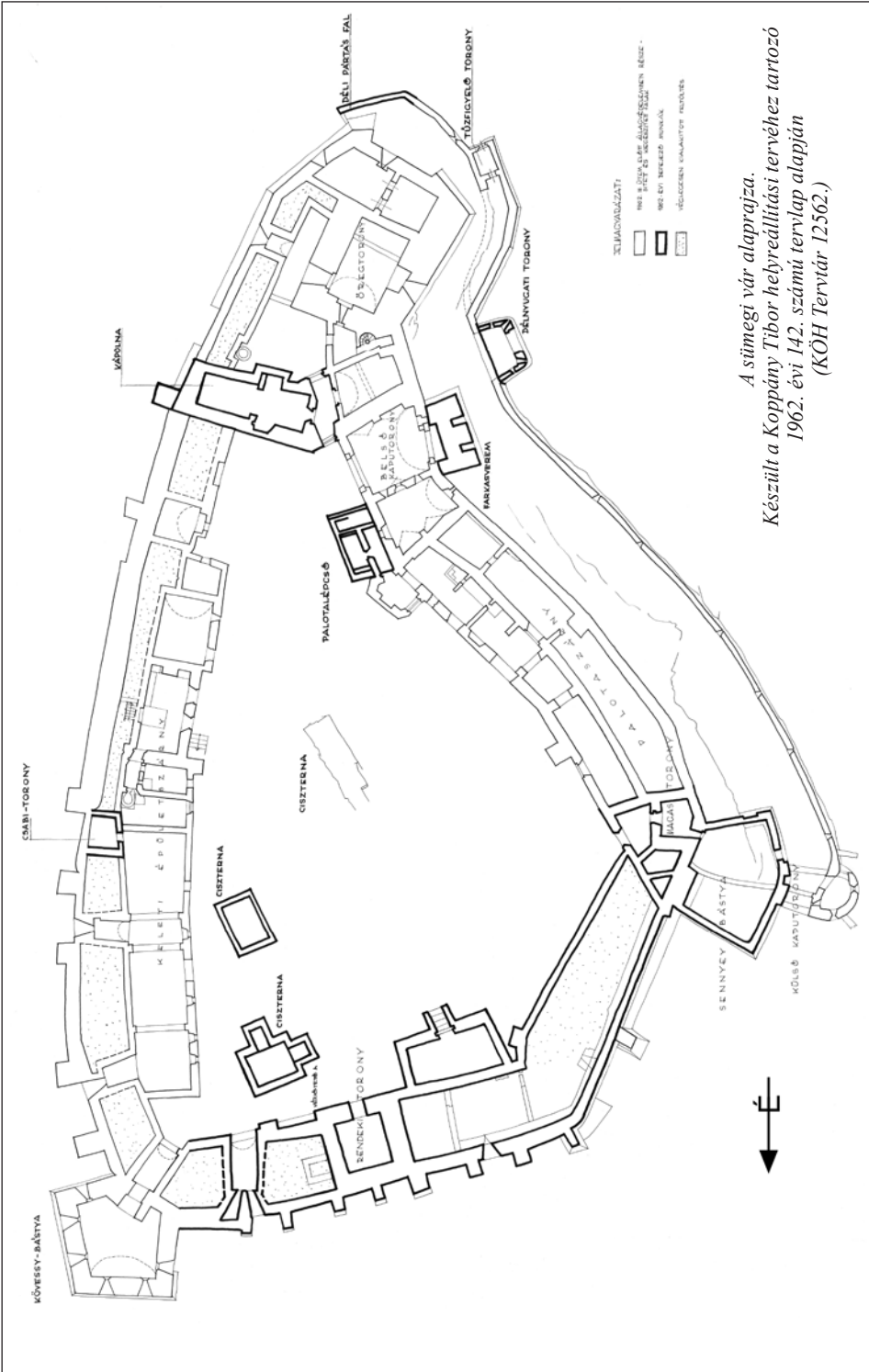
Az ásatás során feltárt gótikus faragványok alapján a 14–15. században többször is folyt építkezés a várban. A korai palota kapuja felett elhelyezett, Vetési Albert püspök (1458–1486) építkezéseit megőrkítő címeres kő alapján feltételezhetően ekkor a vár még csak a tornyot, palotát és kápolnát magába foglaló belső magból állt, kapuja előtt az általunk is vizsgált szárazárokka.

A vár területe a 15–16. század fordulóján az északi udvar kiépülésével jelentősen megnövekedett. A következő, konkrét személyhez köthető építkezéseket a kőfaragványok kora reneszánsz, részletformáik alapján Jagelló-korinak tartható csoportja jellemzi. Ezek a püspöki hivatal 1524 és 1528 között betöltő Szalaházy Tamás által folytatott építkezésekhez készülhettek. Ezt a feltételezést többek között megerősítik várnagya, Devecseri Choron András saját, devecseri birtokán folytatott építkezéséből származó faragványok, melyek szoros formai és köztípusbeli rokonságot mutatnak a sümegi faragványokkal.

A következő, 16. század közepén zajlott reneszánsz építkezésekről már konkrét adatok maradtak fenn. Kövessy András püspöksége (1553–1568), illetve Ormányi Józsa várnagysága idején Giovanni Maria de Speciacasa építőmester dolgozott a várban, a püspök nevét az ún. Kövessy-bástyán eredeti helyén megtalálható, 1554-es évszámmal jelzett kölap őrizte meg. Miután 1552-ben a török megszállta Veszprém helyett Sümeg lett a püspöki székhely és egyben a győri főkapitányság szervezetéhez tartozó királyi végvár, megkezdődött az erődítési munkák további szervezése, építkezésekre azonban csak 1554-től került sor.

1562-ben villám csapott a vár középkori eredetű, déli tornyába, ahol a löport tárolták. Az ekkor megsemmisült épületrészek kőanyagát az újjáépítéskor a belsővár falának köpenyezésébe építették bele. Ekkor a kápolnát és szinte teljes egészében a tornyot is újjáépítették.

Giulio Turco alaprajzi felmérése és látképe (1572) alapján tudjuk, hogy akkor már állt a belsővár kaputornyától északra a Magas-toronyig tartó emeletes palotaszárny és

A sümegi vár alaprajza.
Készült a Koppány Tíbor-helyreállítási tervéhez tartozó
1962. évi 142. számú tervlap alapján
(KÖH Tervtár 12562.)

megépült a külsővár is. Ezután a 17. század közepéig nem maradt fenn adat a várban folyó építkezésekről.

A barokk építkezések, úgymint a palotához épült bábos korláttal díszített lépcső és a Sennyei-bástya, vagy a külső várhoz épült kis bástya, Széchényi György (1648–1658), Sennyei István (1659–1683) és Széchényi Pál (1687–1710) nevéhez fűződnek.

1705 és 1709 között a vár kuruc kézen volt, fegyver- és lőszertárnak használták, löpőmalom működött benne. Ezután 1720-ig császári csapatok állomásoztak benne, akik a vár elhagyásakor épületeit használhatatlanná tették. 1745-ben az akkori püspök, Padányi Bíró Márton engedélyt kért Mária Teréziától a vár újjáépítésére, de mivel azt nem kapta meg, a vár lábánál elhelyezkedő, Széchényi György által megkezdett püspöki rezidencia bővítésébe kezdett. Tanúskodnak erről a kastély falába beépített kőfaragványok és a Kozák Károly által a belső kaputorony előtti udvarszakaszon feltárt 1-1,5 m vastag kötőrmelék, mely az épületek bontásakor keletkezhetett.

A 2009. évi ásatás során több helyen dolgoztunk a várban. Feltártuk az Öregtornyot övező belsővár északi határoló fala előtti területen elhelyezkedő, addig ismeretlen, sziklába vésett szárazárkot, melyet a 15–16. század fordulója körül töltöttek be.

Az ásatás legnagyobb kiterjedésű egysége a belsővárban elhelyezkedő kápolna északi fala és a Kövessy-bástya között húzódó keleti falszoros vizsgálata volt. A Kozák Károly által részben kutatott falszorost az udvar felől a Várnagyi házból, gazdasági épületekből, istállóból és a katonaság szálláshelyéből álló épületsor határolja. A falszorost a várfalhoz utólag épült ún. Csabi-torony osztja két nagyobb szakaszra. Ettől délre, a Giulio Turco 1569-ben készült rajza alapján feltételezettől eltérően kiderült, hogy a Várnagyi ház és a mellette elhelyezkedő konyha földszinti része csak a falszoros kialakításával egyidőben épült meg. Ekkor vastagíthatták meg a várfalat is, vaskos köpenyezést kialakítva, amely a gyilkójárót hordozta. A 16. századi járószint a Várnagyi ház földszinti földemjének vonalában helyezkedett el.

A falszoros északi szakaszát a kaszányaépület építésével egyidőben alakították ki, 16. századi járószintje ennek is az épület földszinti földemjéhez igazodott. E szinten a várfalban és az udvari épület keleti falában is gerendafélszkek helyezkednek el, a feltöltési rétegekben pedig egy vastag réteg faomladék fekszik. A falszoros 17. század során felgyülemlett feltöltésében megfigyelhető egy habarcsos járószint és egy hozzá tartozó cölöplyuk-sor. A Csabi-torony és a Kövessy-bástya között húzódó egykori cölöpszerkezet földfeltöltést megtámasztó fonott falat hordozhatott. A keleti falszoros teljes területén feltárt földfeltöltésben nagymennyiségű és változatos 16–17. századi leletanyagot tártunk fel. Az ásatás során két kisebb szondát nyitottunk a vár északi épületrészeiben elhelyezkedő ún. kintin, a jelenlegi kötár területén.

Az ásatás során természetesen elvégeztük a feltárt falszakaszok falkutatását is. Ennek fontosságát jelezte, hogy a jelenlegi felszín felett látható falak jórészt a helyreállítás során emelték, illetve az eredeti falszövegetek állagmegóvás céljából szinte mindenhol kihézagolták. A falkutatás során a teljes várra alkalmazható kutatási szisztémát alakítottunk ki, azonban a fent említett okok miatt a tényleges kutatást csak a keleti falszoros, a hozzá kapcsolódó keleti épületszárny, a nyugati palotaszárny, a kápolna és a belső várudvar területén végeztük el.

A nyugati palotaszárny területén, melynek a kaputorony és a Sennyei-bástya vonalában elhelyezkedő Magas-torony közötti szakaszát vizsgáltuk, több építési periódust különítettünk el, melyek korát tekintve, a rendelkezésre álló csekély információ miatt, csak relatív időrend vázolható fel.

A jelen tömegében műemléki helyreállítás eredményeként kialakult kápolnatömb az első építési periódusban a belső várudvarra vezető kaputoronyból és a hozzá kapcsolódó épületszárnyból állt, melynek emeletén helyezkedett el a kápolna. A második periódusban a köztes földem elbontásával egységes kápolnateret alakítottak ki.

IRODALOM

- KOZÁK KÁROLY–KOPPÁNY TIBOR: A sümegi vár feltárása és helyreállítása (1957–1963). Magyar Műemlékvédelem, IV. 1963–1966. Budapest, 1969. 91–144.
- KOPPÁNY TIBOR: A sümegi vár régészeti feltárása és romvédelme 1957 és 1965 között. *Castrum*, 9. (2009/1.) 69–86.
- KOPPÁNY TIBOR: A sümegi vár és a devecseri kastély reneszánsz kőfaragványai. Veszprém megye. I. Lapidarium Hungaricum. 7. Szerk. Lövei Pál. Budapest, 2009.

KUPOVICS RENÁTA

A DEVECSERI KASTÉLY

A Sümegtől délkeletre fekvő devecseri kastély magját képező gótikus nemesi udvarházat a 15. század közepén, második felében építtethette Devecseri Choron Gergely vagy fia, (III.) Márton. 1514-ben a dunántúli paraszthadak felégették e kúriát, amelyet 1526 előtt a veszprémi püspök familiáris, sümegi várnagy Choron András építtetett át reneszánsz kastéllyá. A devecseri kastély első írott említése 1532-ből származik, ekkor arról értesülünk, hogy Devecser a megelőző években 7 török ostromot tudott sikerrel kivédeni. Az időközben zalai és veszprémi főispánná kinevezett, jelentős birtokokkal gyarapodó, a köznemesség soraiból vagyonos főúrrá előlépő Choron Andrást 1537-ben az a vád érte, hogy a veszprémi püspöki javakból emeltette „szegényes viskója” helyén „királyi épületeit”.

Devecser az 1540-es évek közepétől mint magánkézben lévő, de fenntartásához, védelméhez központi támogatásban részesülő erősség, végvár funkcionált. 1546-tól külön kapitány vezetésével királyi őrség állomásozott falai között, majd Veszprém 1552-es elesét követően további katonasággal erősítették. Choron András fia, János 1584-ben bekövetkezett halálával kihalt a Devecseri Choronok fiága, Devecserben János Margit nevű leánya révén a pecsenyédi Nádasdyak lettek a birtokosok. A tizenöt éves háború idején, 1594-ben Pápa és Győr törökök általi elfoglalását követően a többi környékbeli kisebb várhoz hasonlóan felhagyta őrsége. Devecser 1626-ban a Nádasdyak fiági kihalását követően visszaszállt a kincstárra, a következő évben azonban már a feltehetően nőágon rokon Bedegi Nyáry Miklós kezén találjuk, aki a kastélyt hamarosan húga, Krisztina férjének, Esterházy Miklósnak a kezére juttatta. Az Eszterházyak (később a fraknoi grófi ág) – megszervezve a pápa–ugod–devecseri uradalmat – ettől fogva egészen 1945-ig birtokolták az épületegyüttest, amely néhány rövidebb időszakról eltekintve uradalmi tisztartók székhelyeként, gabona- és borrhelyként szolgált. 1664-ben, a szentgotthárdi csatát követően a Buda irányába visszavonuló török hadak megostromolták Devecsert is, amely során a kastély is leégett. A 18. század elején Devecser a Rákóczihoz átpártolt Esterházy Antal révén a kurucok egyik központja lett.

A kastély életében a következő jelentős esemény Esterházy Károly püspöksége idején következett be, amikor 1790 körül jelentős átalakításokra, barokk átépítésre került sor Georg Karl Zillach tervei alapján. Az épületet 1887–1889 között alakították át ismét Vojta Adolf pápai építész tervei alapján. A 20. század első felében az Esterházyak éltek a kastélyban, majd 1945-ben a szovjet katonai parancsnokság szállta meg, amely távozását követően a kastély teljes berendezést és felszerelést magával vitte. A kastélyt ezt követően állami gazdaképző, majd járási hivatalok (1971-ig) céljára hasznosították, jelenleg a városi könyvtár és szociális otthon működik falai között.

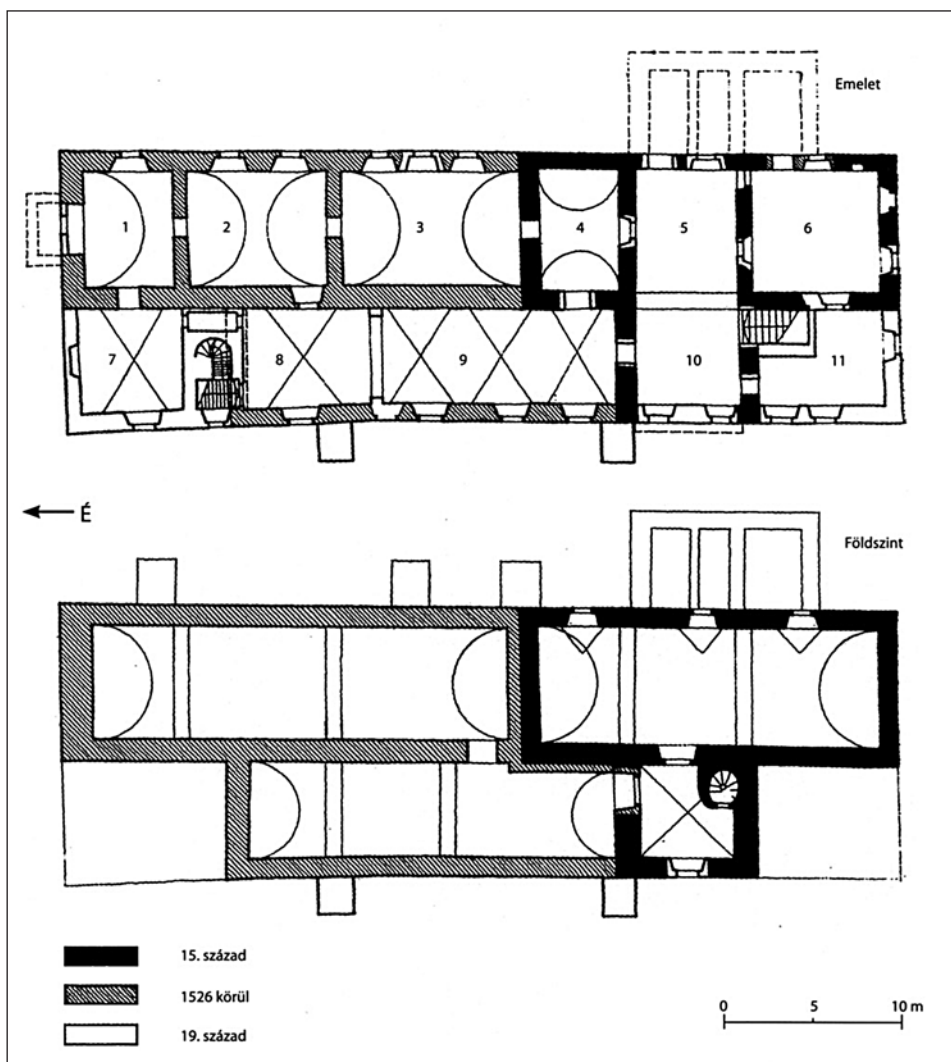
Devecser első ismert ábrázolása, Justus van der Nypoort 1683-ban készült, kevésbé valószínű metszete, megtekinthető a könyvtár emeleti részére felvezető lépcsőfordulóban.

A devecseri kastély téglalap alaprajzú, kéttraktusos, emeletes, észak-déli tájolású főépülete egy kissé szabálytalan trapéz alakú, kerítőfalakkal övezett udvar közepén foglal helyet, a kerítőfal belső oldalához kisebb épületszárnyak támaszkodnak. Az udvar délkeleti sarkában elhelyezkedő L-alaprajzú épület és az északi kerítőfal között az elmúlt évtizedekben emelt modern, kétemeletes (szociális otthonnak helyet adó) épület található. Az északnyugati sarokban lévő szárny központi része az északi fal elé ugró, ötszögletes, háromemeletes torony. A kastély főbejáratától jobbra lévő, háromszakaszos épület foglalta magában az egykori kapuzatot. A fallal kerített együttest angolpark, illetve parkos sávok övezik.

Az udvar közepén álló főépületen négy jelentős építési periódus különíthető el. A Devecseri Choron András felmenőjéhez köthető korai, gótikus, T-alaprajzú, kőből épült nemesi kúria pinceként használt, dongaboltozatos mélyített földszinttel, emeletén háromosztatú lakótérrel, és az épület középső része elé emelt, kétemeletes toronnyal rendelkezett. A torony első emeleti része egy teret alkotott a középső, eredetileg konyhaként funkcionáló helyiséggel. A torony nyugati külső homlokzatát gótikus zárt erkély tagolhatta. Ezt a korszakot reprezentálja a korábbi torony alsó terében a földszinti bejárat (a főépületen délről a második ajtó) mögötti előtér délkeleti sarkában álló csigalépcső az egyenes záródású, élszedett keretelésű ajtónyílással, valamint a torony második emeletének lőrési.

A Choron András idejére tehető, 1526-ra elkészült bővítés eredményeként a főépületet mind a torony, mind a háromosztatú épületszárny szélességében északi irányban kéttraktusossá alakították, továbbá keleten is kisebb (háromhelyiséges) toldalékkal látták el. Az új, ugyancsak kőből épült épületrészek alatt kialakított dongaboltozatos mélypincébe a korábbi tornyon keresztül lehetett lejutni, a ma is látható félköríves, élszedett gótikus kapunyíláson keresztül. E fölött, a nyugati traktusban egy nagyméretű termet alakítottak ki, keleten az új épületrészt is három helyiség tagolta. Az ekként jelentősen átalakított kastélyépületet attikafal zárta le, mögötte a két traktusnak megfelelően két egymással párhuzamos nyeregtető húzódott. Az épületet erősítették, kulcslyuk alakú lőrésekkel tagolt fallal és árokkal vették körül; a kerítőfal belső oldalához épületszárnyakat emeltek. Ekkor létesítették az északi falhoz épített szárny „tornyát”, pontosabban egy eredetileg ötszög alaprajzú, egyemeletes bástyát. A délnyugati szárnyépület középső szakaszában helyezkedett el a korábbi félköríves lezáródású, kökeretes, felvonóhidás kapu, boltozott kapualjjal és felette toronnyal.

Ennek a periódusnak az emléket őrzik a rekonstruált reneszánsz nyíláskeretek: úgy mint a délkeleti sarokhelyiség (a könyvtár gyermekkönyvtári részlege) keleti falán, egykor az épület lebontott keleti toldalékába vezető, az eredeti helyén felállított, elfalazott, 1526-os festett évszámú ajtókeret; egy másik, az épület legkorábbi, háromosztatú magjának középső és déli helyisége (a könyvtár fogadótere és a gyermekkönyvtár) közötti

A devecseri kastély központi tömbjének periodizációs alaprajza (KOPPÁNY 2009. 120. kép)

ajtó helyére visszaállított, beépített reneszánsz ajtókeret; valamint a könyvtár fogadóterében kiállított keresztosztós ablakkeret. Ugyancsak itt tekinthető meg egy 1890-ben másodlagosan áthelyezett, a délkeleti sarokba beépített kandalló rekonstrukciója.

A 18. század végi késő barokk átépítés során az épület rövidebb nyugati traktusának két végét (északi–déli) a keleti traktussal azonos hosszúságúra bővítették, fölé egységes barokk tetőszerkezetet emeltek. A falazáshoz 1790-es évszámmal ellátott téglákat használtak fel. Ekkor létesítették a két hosszanti homlokzaton látható ferde támpilléreket is. A reneszánsz nyíláskereteket, kandallókat, fiókos dongaboltozatokat lecserélték. A melléképületeket átépítették, ekkor alakították ki a nyugati kerítőfalon a jelenlegi barokk kapuzatot; a korábbi kaput elfalazták, a fölötte lévő tornyot visszabontották. Már a

18. század második felében megkezdték a várak betöltését, lecsapolták a kastélytól keletre lévő halastavat, amelynek helyén angolparkot létesítettek.

A kastély mai formája (a belső helyiségek (mennyezetek) és az ajtó- és ablaknyílások kialakítása, a melléképületek homlokzatkialakítása) a 19. század végi historizáló barokkos átépítés nyomát őrzi, ennek során építették be (a ma galériaként szolgáló) második emeletet, és létesítették az oda vezető, faragott falépcsőt. Az épület nyugati traktusának északi részén található nagyterembe (ma a könyvtár olvasóterme), annak keleti falába egy Franciaországból hozatott, I. Ferenc király korabeli késő reneszánsz kandallót állítottak be. Ekkor emelték a délkeleti mellékszárny északi oldalához, a keleti kerítőfal mellé az azóta lebontott (helyét a szociális épületnek átadó) kápolnát, amelyet a kastély főépületével emeleti folyosó és kocsithajtó kötött össze. A főépület nyugati homlokzata előtti velencei reneszánsz díszkút is ekkor került jelenlegi helyére (a helyszínen csak a kútkáva másolata tekinthető meg).

A kastély kutatására 1974-1976 között, valamint 1980-ban Koppány Tibor építész és Pusztai László művészettörténész vezetésével került sor.

IRODALOM

- KOPPÁNY TIBOR: A devecseri kastély kutatása. 261–265. *Építés-Építészettudomány*, 15. (1983) 261–271.
- KOPPÁNY TIBOR: Devecser, Esterházy-kastély. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára. 448. Budapest, 1992.
- KOPPÁNY TIBOR: A devecseri kastély reneszánsz kőfaragványai. In: *Lapidarium Hungaricum*. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye. 7. Veszprém megye. I. A sümegi vár és a devecseri kastély reneszánsz kőfaragványai. Budapest, 2009. 89–182.

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

ZSOLDOS ATTILA	Korai vármegyéink az újabb történeti kutatások fényében	5
MAGYAR KÁROLY	Buda és Prága: két királyi-királynői rezidencia a középkor végén	15

KÖNYVISMERTETÉSEK

KOPPÁNY TIBOR	A sümegi vár és a devecseri kastély reneszánsz kőfaragványai (<i>Giber Mihály</i>)	43
KARCZAG ÁKOS–SZABÓ TIBOR	Erdély, Partium és a Bánság erődített helyei (<i>Sófalvi András</i>)	47
NOVÁKI GYULA–BARÁZ CSABA–DÉNES JÓZSEF–FELD ISTVÁN–SÁRKÖZY SEBESTYÉN	Heves megye várai az őskortól a kuruc korig. Magyarország várainak topográfiája 2. (<i>Jankovich B. Dénes</i>)	52

BESZÁMOLÓ

TEREI GYÖRGY	Néhány személyes gondolat a 2009. évi őszi nemzetközi Castrum Bene konferenciáról	55
--------------	---	----

KUTATÁSI JELENTÉSEK

KOPPÁNY ANDRÁS	Előzetes beszámoló Csobánc várának 2009. évi feltárásáról	61
GÁL-MLAKÁR VIKTOR – SÁRKÖZY SEBESTYÉN – SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS	Füzér, Szádvár, Cserépvár, Dédes. Régészeti kutatások Borsod-Abaúj-Zemplén megye váraiban, 2009.	64
RÁCZ MIKLÓS	A kőszegi Jurisics-várban végzett 2009. évi próbafeltárás	76
GIBER MIHÁLY–SIMON ZOLTÁN	A regéci vár 2009. évi feltárása	77
FELD ISTVÁN	A solymári vár 2009. évi ásatása	83
MAKOLDI MIKLÓS	Jelentés a tokaji Rákóczi vár alaprajzHITELESÍTŐ feltárásának 2009-es évadáról	86
RINGER ISTVÁN	Jelentés a sátoraljaújhelyi vár 2008–2009. évi régészeti kutatásáról	94

VÁRAK A BAKONYBAN

RAINER PÁL	Bánd–Essegvár	97
RÁCZ MIKLÓS	Csesznek vára	101
KUPOVICS RENÁTA	Döbrönte vára	104
KUPOVICS RENÁTA	Somló vára	107
KOPPÁNY ANDRÁS–MARKÓ ÁGNES SAROLTA	Sümeg, vár	111
KUPOVICS RENÁTA	A devecseri kastély	114